

Бусол Олена Юрївна – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, заступник начальника відділу Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України

ДЕТЕРМІНАЦІЯ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Розглянуто кримінологічний аспект детермінації організованої злочинності.

Ключові слова: детермінація; трансформація; організована злочинність.

Рассмотрен криминологический аспект детерминации организованной преступности.

Ключевые слова: детерминация; трансформация; организованная преступность.

Criminological aspect of determination of organized crime is examined.

Keywords: determination; transformation; organized crime.

Вивчення злочинності, її змін, регіональних відмінностей – це вихідний пункт кримінологічного дослідження. Слушною є думка А. І. Долгової щодо того, що програмування боротьби зі злочинністю ґрунтується лише на аналізі виявів останньої. Однак учинення вбивства в суспільному місці ще не означає, що причина – неналежна охорона порядку в цих місцях. Важливо, передусім, виявити, чому вчиняють убивства, кому це вигідно. Тому між етапом пізнання, оцінювання злочинності й етапом організації протидії їй обов'язковим є етап виявлення детермінації та причинності злочинності [1].

Детермінація (від лат. *determinare* – визначати, обумовлювати) – найзагальніша категорія, що характеризує залежність одних явищ, процесів і станів у природі й суспільстві від інших, свідчить про зв'язок між речами та явищами. Детермінант – визначальний, зумовлювальний; детермінувати – визначати, зумовлювати; детермінація – процес визначення, зумовлення. Процес детермінації злочинності є складною взаємодією різних форм зв'язків: функціональних; статистичних; зв'язків стану; причинних тощо [2]. Причинний зв'язок за цих умов є зв'язком генетичним, і причина сама по собі вже зумовлює наслідок.

Поняття детермінації організованої злочинності розкривали в наукових працях із кримінології А. М. Бойко, О. М. Джу́жа, А. І. Долгова, А. П. Закалюк, Ю. Ф. Іванов, Н. Ф. Кузнєцова, І. Б. Медицький, К. Т. Ростов, І. А. Собо́ль, Г. Ф. Хохряков та ін. Існує чимало наукових підходів до вивчення злочинності та її причин, а деякі вчені, зокрема, Д. Вільсон, обстоюють думку, що розглядати питання детермінації злочинності не варто [3]. Водночас А. М. Бойко зазначає, що давно назріла необхідність визначити структуру детермінації економічної злочинності в трансформаційний період, рівень і характер впливу (детермінаційну властивість) усіх чинників, що позначаються на кількісно-якісних змінах сучасної економічної злочинності в Україні [4, с. 114]. Зважаючи на різноманіття думок науковців з цього приводу й

необхідність дослідження організованої злочинності будь-якого спрямування, її детермінації і трансформації за роки незалежності України, ставимо за мету розглянути зміст поняття, винесеного в назву цієї статті.

Злочином є передбачене Кримінальним кодексом (КК) України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), учинене суб'єктом злочину. Згідно зі ст. 28 КК України, злочин визнають учиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися в стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи. Злочин визнають учиненим злочинною організацією, якщо його вчиняє стійке ієрархічне об'єднання кількох осіб (п'ять і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності, з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів, або керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так й інших злочинних груп [5].

У науці є низка підходів до пояснення сутності організованої злочинності, зокрема, теорії: раціонального вибору, взаємодії, втримання та соціального контролю, екологічна, психологічних рис, диференціальної асоціації, навчання, диференційних можливостей, аномії [1] та конфлікту культур, субкультур і соціальної дезорганізації, етнічного наслідування, злочинної організації як підприємства, організаційна тощо [6].

Організовану злочинність, наявну нині в Україні, поділяють на два види: загальнокримінальна й господарсько-економічна. Вони пов'язані з кримінальною професійною діяльністю та є найвищою формою її розвитку. Професійна злочинність, маючи високий ступінь громадської небезпеки як форма соціальної патології, прогресує у своїй кримінальній діяльності та є постійним заняттям й основним джерелом існування осіб, які її здійснюють.

На думку О. Литвина [7], в організованій злочинності переважає форма соціальної патології, що має високий ступінь загальної небезпеки (використання під час учинення злочинів небезпечних предметів, речовин, а також здійснення різних протиправних дій – “операцій”, зокрема, з наркотичними речовинами, що виявляється в постійному та відносно масовому їх виробництві, залучення до свого середовища молоді, функціонування стійких злочинних угруповань – злочинних організацій, концернів, об'єднань тощо). О. Литвин дає визначення якості самої злочинності, якісного показника злочинності та його складових, що сприяють якості злочинності. Так, на його думку, якість злочинності – це її мобільність, універсальність, оснащеність технічними пристроями, засобами та знаряддями, організованість, озброєність, ретельна спланованість спільних дій, завдяки яким учиняють злочини, “чітка спеціалізація”, використання спеціально створених умов, що сприяють злочинній діяльності, професійність, жорстокість, зухвалість, вікові ознаки, удосконалення способів учинення злочинів, постійне вдосконалення кримінальної професійності, методологічна забезпеченість, матеріальне забезпечення злочинної діяльності, координація дій організованих груп, злочинних організацій, їх об'єднань, цілеспрямованість і наполегливість у досягненні поставлених злочинних завдань. На якості відображається чисельність і зміст злочинності, форми й методи її діяльності, інші складові, що сприяють учиненню будь-яких злочинів. Висока якість учинення злочину унеможливорює його розкриття. Якість перешкоджає практичним працівникам органів внутрішніх справ вирішувати, яка саме служба має здійснювати розкриття злочину (у боротьбі з організованою чи економічною злочинністю тощо). Перелічені якісні показники злочинності є допоміжними чинниками вчинення злочинів проти загальної безпеки [7].

Кримінологія трактує злочин як єдине утворення. Кожний окремих злочин існує в одиничному екземплярі та має власну характеристику. Злочинність – це множина, що складається з усіх індивідуальних подій, які спільно утворюють явище. Індивідуальний об'єкт нижчого рівня (злочин) – категорія випадкова. Конкретні злочини, з яких складається злочинність, не залежать один від одного та мають випадковий характер. Індивідуальний об'єкт вищого рівня – злочинність – категорія не випадкова. Злочинність характеризується цілісністю й складністю, множинністю та різноманітністю зв'язків з іншими соціальними явищами. За цими ознаками й різняться злочин і злочинність [8, с. 165].

Сучасна організована злочинність охоплює виробництво, розподіл, обмін і споживання нелегальних благ та послуг. Організований характер цього “бізнесу” спричиняє зміну спонтанних, випадкових,

1[1] *Аномія* – стан беззаконня, відсутності правових норм. Основи теорії аномії, що використовують для пояснення причин злочинності, заклали Е. Дюркгейм. Учений стверджував, що соціально відхилення від норми поведінки і злочинність – це цілком нормальні явища.

хаотичних дій на впорядковану, стандартизовану, нормативно врегульовану, стійку взаємодію злочинців, що передбачає розподіл функцій і професіоналізацію, формування статусно-рольової системи всередині злочинних спільнот, перенесення її в суспільство загалом [9].

Є. Бафія використовує поняття “етіологія злочинності”, яке розуміє як основний розділ кримінології, що встановлює генетичні закономірності злочинності, виявляє криміногенні ситуації, зокрема криміногенні фактори й мотиви вчинення злочину, тобто закономірності у взаємодіях і залежностях соціального середовища, культури, громадської дисципліни й особистості правопорушника. Ідеться про домінуючі криміногенні фактори, установлені в межах криміногенної ситуації [10, с. 68].

Н. Ф. Кузнецова до системи кримінологічної детермінації відносить складові причини, умови та кореляти [11, с. 11–12], А. П. Закалюк – сукупність явищ, процесів, фактів, виявів, з якими вона пов’язана та якими вона обумовлена [12, с. 184–189]. Таким чином, умова – це явище, що формує причину чи створює можливість її дії, причому цей зв’язок з наслідком обумовлений. Функціональний зв’язок явищ полягає в тому, що зміна одних явищ спричиняє зміну інших. Однією з найпоширеніших у кримінології категорій є “причина”: це явище, що безпосередньо зумовлює інше явище – наслідок. Причина як основа й сутність наслідку є вихідним і визначальним елементом взаємозв’язку явищ. Таким чином, якщо причини злочинності – це негативні явища, що спричиняють її, то умови злочинності – це явища, які безпосередньо не призводять до злочинності (наслідку), однак у певний спосіб впливають на розвиток причинного зв’язку, сприяючи або не перешкоджаючи виникненню злочинності. Умови злочинності, зазвичай, поділяють на об’єктивні та суб’єктивні. Цей розподіл надає можливість у кожному конкретному випадку встановити умови впливу на поведінку людини зовні, а також вплив внутрішніх особливостей індивіда на його вчинки. Розглядаючи злочин як соціальне явище, необхідно враховувати, що оцінення одних явищ як причин, а інших – як умов завжди матиме відносний характер, оскільки в одних випадках певне явище може бути причиною злочинності, а в інших – її умовою [13].

Отже, детермінантами злочинності є комплекси соціальних явищ, сукупна дія яких породжує злочинність. Більшість кримінологів указує на виключно негативний зміст причин й умов злочинності [14], однак подеколи зазначають, що у процесі детермінації можуть брати участь також позитивні суспільні явища (наприклад, лібералізація економіки разом із прорахунками в плануванні заходів протидії економічній злочинності).

Г. А. Аванесов зауважує [8, с. 100], що в системі буржуазних (західних. – *Авт.*) кримінологічних концепцій особливе місце посідає теорія множинності факторів, відповідно до якої, причинами злочинності є не одне явище, а велика група явищ, процесів; фактори мають різне походження (територіальні, кліматичні, психічні, антропологічні тощо). Зазвичай визначають до 200 факторів. Недоліком цієї теорії є те, що вона не враховує взаємозв’язок факторів і не класифікує їх.

Дослідники К. Т. Ростов, І. А. Соболев вважають, що причинно-наслідковий комплекс можуть відображати різні поняття, зокрема: детермінація, причини й умови, фактори злочинності. Причинність є однією з форм детермінації, яку розуміють як будь-яку закономірність між різноманітними процесами та явищами [15, с. 95].

І. Б. Медичкий трактує термін “фактор” як родові поняття, що охоплює всі види криміногенної детермінації як певну сукупність причин, умов чи інших чинників конкретного явища, що об’єднуються як за своїм змістом, значенням, так і за іншими критеріями [16, с. 13]. Учений виокремлює соціальні фактори, зокрема: політичний (боротьба за владу, протистояння різних гілок влади, протистояння центральних органів влади й органів місцевого самоврядування); організаційно-управлінський (бюрократизм, недоліки в доборі керівних кадрів, правовий нігілізм посадовців тощо); ідеологічний (недоліки у формуванні правової культури, шлюбно-сімейних відносин, засилля низькопробної культурної продукції тощо); соціальні хвороби суспільства (проституція, алкоголізм, наркоманія). Відповідно до історичного аспекту, соціальні фактори поділяє на соціальні фактори радянського періоду та соціальні фактори, що набули свого значення за часів незалежності України [16, с. 87–88].

Поняття детермінації відображає одну із суттєвих особливостей буття – загальний зв'язок, взаємозв'язок і взаємозумовленість предметів, явищ і процесів. Причинність як ядро детермінації в загальнонауковому плані означає такий зв'язок, у якому одне явище (процес) у певних умовах відтворює, продукує інше. Якщо причини зумовлюють наслідок (злочинність, злочин), то умови як різновид детермінації лише сприяють цьому, забезпечуючи можливість дії причин. Саме взаємодія причин й умов призводить до результату (злочину). Водночас, детермінуючи злочинність, слід урахувувати відносність, умовність поділу явищ і процесів на причини й умови.

За силою дії причини й умови злочинності поділяють на головні (основні) та неголовні (неосновні). Цей поділ також не має абсолютного значення, його може бути застосовано не до злочинності загалом, а до окремих її видів і, передусім, до конкретних злочинів.

За ознаками часової та просторової поширеності розрізняють причини й умови, що діють постійно і тимчасово (наприклад, під час воєнних дій, післявоєнної розрухи); на всій території держави, в окремих її регіонах і зонах, а також які мають суто локальний характер.

Причини й умови злочинності класифікують також за їх змістом, відповідно до основних сфер життя суспільства: економічної, соціальної, політичної, духовно-моральної і правової [17].

Організована злочинність як регулятор тіньових ринків виконує низку економічних функцій: задоволення потреб у нелегальних товарах (наприклад наркотиках) чи послугах (проституція), незаконна доставка легальних товарів (контрабанда зброї), координація дій суб'єктів злочинної діяльності (наприклад, злочинців-професіоналів і злочинних спільнот), контроль за виконанням угод і розв'язання конфліктів, створення робочих місць і залучення кваліфікованого персоналу (технологів, юристів, економістів), франчайзинг (допуск на ринок інших злочинців під маркою відомої злочинної організації), консалтинг (наприклад, щодо технології відмивання грошей), захист, нівелювання бюрократичних перепон, фінансування тощо. Часом легальні організації беруть участь у незаконних підприємствах і виявляють зацікавленість у функціонуванні злочинних спільнот задля збільшення власних активів, посилення впливу, усунення конкурентів тощо [9].

Економічну злочинність може бути визначено як соціально-правове змінне негативне масове явище, що складається із сукупності економічних злочинів, учинених у певний період у будь-яких країні чи в регіоні. Поняття “економічний злочин” практично не розроблено ні в кримінально-правовій, ні в кримінологічній науках, не всі кримінологи виокремлюють економічну злочинність як самостійний вид злочинності [18]. Крім того, немає чіткого законодавчого закріплення цього поняття. Економічною злочинністю традиційно науковці вважають злочини у сфері господарської діяльності. Сьогодні 37 таких злочинів передбачено у гл. VII Кримінального кодексу України [5]. Хоча організована злочинність і є кримінально караним діянням, однак вона, на думку деяких учених, у певних дозах може приносити й користь державі та суспільству. Так, лауреат Нобелівської премії (1986) Д. Бьюкенен, на підставі економічного аналізу злочинів, доводить корисність організованої злочинності. Аксіомою ринку є те, що монополія у виробництві звичайних товарів і послуг соціально не ефективна, оскільки скорочує пропозицію. Проте, якщо монополія у пропозиції “хороших” товарів небажана, монополія у пропозиції “поганих” товарів може бути соціально бажаною. Таким чином, перевага монополії організації (злочинності) над конкурентною організацією зумовлює скорочення загального випуску (злочинів) [19].

Однак якщо альтернативою організованої злочинності стає не декриміналізоване суспільство, а “дезорганізована злочинність”, тобто якщо злочинність залишається на тому самому рівні за умов зниження рівня її організованості, то наслідки цього процесу для суспільства не такі вже й однозначні. Кримінальна монополія нав'язує злочинному світові жорстку дисципліну, мінімізує міжусобиці банд і побічні насильницькі вияви злочинів, що за певних обставин відповідає інтересам суспільства [20].

Організована злочинність, на думку деяких учених, іноді виконує функції, які не може забезпечити держава. Це соціальний і фізичний захист осіб, гарантії виконання торгових угод, зокрема міжнародних, розв'язання конфліктів між громадянами й суспільством, інших суперечок, арбітраж. Організована злочинність сприяє накопиченню первинного капіталу: прибутки від незаконного бізнесу вкладають у легальні підприємства, чим забезпечується економічний розвиток держави. Нерідко кримінальні авторитети стають респектабельними бізнесменами, тоді організована злочинність може звужитися до сфер злочинних промислів.

Слушною є думка А. М. Бойка стосовно того, що вчення про детермінацію злочинності є методологічною основою наукового обґрунтування заходів запобігання та протидії злочинності [4, с. 114].

Вивчаючи детермінацію злочинності, як економічної, так і загальнокримінальної, зокрема організованої, слід урахувувати загальний зв'язок, функціональних, статистичних, причинних, інших факторів, взаємозумовленість предметів, явищ, процесів тощо. Важливу роль відіграє правильний вибір наукових підходів до пояснення сутності організованої злочинності.

Визнання розглянутих у статті понять дасть змогу розкрити питання процесу детермінації організованої злочинності в Україні та її трансформації із загальнокримінальної в економічну.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Криминология : [учеб.] / под общ. ред. А. И. Долговой. – [3-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Норма, 2005. – 912 с.
2. Иванов Ю. Ф. Криминология : [навч. посіб.] / Ю. Ф. Иванов, О. М. Джужа. – К. : Паливода А. В. – 2006. – 264 с.
3. Wilson J. Q. Thinking About Crime (Rev. Edition) / Wilson J. Q. – New York : Vintage Books USA, 1992.
4. Бойко А. М. Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки (теоретико-кримінологічне дослідження) : [моногр.] / Бойко А. М. – Л. : Вид. центр Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 2008. – 380 с.
5. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
6. Lyman M. D. Organized Crime / M. D. Lyman, G. W. Potter. – New York : Prentice Hall, 2000.
7. Литвин О. Загальна характеристика стану злочинності / О. Литвин [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=3228>.
8. Аванесов Г. А. Криминология / Аванесов Г. А. – М. : Акад. МВД СРСР, 1984. – 500 с.
9. Бова А. Соціолого-кримінологічні дослідження організованої злочинності / А. Бова // Інституційні ознаки організованої злочинності та її соціальна основа [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/>.
10. Бафия Е. Проблемы криминологии. Диалектика криминогенной ситуации / Бафия Е. ; под ред. Н. А. Стручкова ; пер. Е. П. Эбзеевой. – М. : Юрид. лит., 1983. – 150 с.
11. Кузнецова Н. Ф. Проблемы криминологической детерминации / Кузнецова Н. Ф. – М. : Юрид. лит., 1984. – 204 с.
12. Закалюк А. П. Курс сучасної української криминології: теорія і практика : у 3 кн. / Закалюк А. П. – К. : Вид. дім “Ін Юре”, 2007. – . –
Кн. 1 : Теоретичні засади та історія української криминологічної науки. – К., 2007. – 424 с.
13. Детермінація і причини злочинності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.osvita-laza.in.ua/publ/kriminologija/determinacija_i_prichinnist_.
14. Криминология : [учеб.] / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, В. В. Лунеева. – М., 2004. – 167 с.
15. Криминология – XX век / под ред. В. Н. Бурлакова, В. П. Сальникова. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2000. – 554 с.
16. Медицький І. Б. Вплив соціальних факторів на злочинність в умовах становлення незалежної Української держави / Медицький І. Б. – Івано-Франківськ, 2007. – 222 с.
17. Алексеев А. И. Криминология : курс лекций / Алексеев А. И. – М. : Щит-М, 1999. – 340 с.
18. Детермінація організованих форм економічної злочинності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.shpargalka.org.ua/r/0/604.html>.
19. Бьюкенен Д. М. Защита организованной преступности? / Д. М. Бьюкенен // Экономическая теория преступлений и наказаний. – 1999. – № 1.
20. Шеллинг Т. С. Экономический анализ и организованная преступность / Т. С. Шеллинг // Экономическая теория преступлений и наказаний. – 1999. – № 1.